

УДК 159.9.072:316.454.5

ХОМЕНКО Євгенія Григорівна

асистент кафедри психології

*Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ

У статті проаналізовано витоки наративної психології, зокрема наративного аналізу. Окреслено основні принципи наративного підходу. Описано особливості наративного аналізу як форми дискурс-аналізу. Проаналізовано основні теоретичні і практичні підходи наративної психології. На основі теоретичного аналізу описаний якісний метод психотерапії (RAP-інтерв'ю), який може бути використаний і при дослідженні взаємодії в діагностичних цілях.

Ключові слова: *наративна психологія, наратив, наративний аналіз, дискурс, метод CCRT, RAP-інтерв'ю.*

Постановка проблеми. Однією з важливих тенденцій в методології психології є стрімкий ріст і широке використання якісних досліджень. Проте визначення і розуміння якісних методів як таких не завжди усіма психологами трактується однозначно. Якісні дослідження розширюють діапазон можливих варіантів дослідження, дають більше інформації для дослідника. Широкого розповсюдження зараз набуває дослідження взаємодії за допомогою якісних методів, зокрема – наративного аналізу, який дає можливість розуміти її особливості і зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наративна психологія – це область психологічних досліджень, що стрімко розвивається. В якості джерел наративного підходу у психології вважають теорію В. Джеймса, соціальний інтеракціонізм Дж Міда, теорію ролей Р.Т. Сарбіна, культурну антропологію (Г. Бейтсон, К. Гірц), драматургічний підхід у

соціології (Е. Гофман), психосоціальну концепцію Е. Еріксона, культурно-історичну теорію Л.С. Виготського, діалогічний підхід (М.М. Бахтін) і структурний аналіз оповіді в літературознавстві (В. Пропп, К. Берк), а також постмодерністську філософію (Л. Вітгенштейн, М. Фуко) і соціологію (П. Бергер, Т.Т. Лукман).

Дослідження наративу стають усе більш актуальними у вітчизняній психології (Н.В. Чепелева, Л.Ф. Яковенко, О.А. Зарецкая). У сучасних дослідженнях вихідною точкою інтересу до наративу є розуміння того, що оповідна форма складає основу прагнень людей прийти до розуміння себе й оточення.

Формулювання ідей статті. Зважаючи, що наративний аналіз є якісним методом психодіагностики, спрямованим на дослідження взаємодії, доцільним буде розглянути його особливості, проаналізувати процедуру проведення й аналізу результатів.

Виклад основного матеріалу. Вихідною точкою інтересу до наративу (від англ. narrative – розповідь, оповідання) в гуманітарних науках є відкриття в 1980-х роках того, що оповідна форма – і усна, і письмова – складає психологічну, лінгвістичну, культурологічну і філософську основу прагнень людей прийти до розуміння природи й умов існування. Кожна відома нам культура накопичує і передає власний досвід і системи смислів за допомогою оповідань, закарбовуючи їх у міфах, легендах, казках, епосі, драмах і трагедіях, романах, історіях, оповіданнях, втілюючи в жартах, анекдотах, меморіальних промовах, вибаченнях, поясненнях тощо.

У рамках наративної психології виділяють два теоретичних напрямки. Представники першого напрямку, «соціально-конструктивістського» трактують особистість як «текст», а її саморозуміння є подібним до розуміння тексту. Так, Дж. Брунер виділяє два модули свідомості – нарративний модул – індивідуальний досвід, і парадигматичний модул – загальнолюдський як форма наративу, що вироблена протягом

культурного розвитку людства і пристосована до міжособистісного спілкування.

Соціальний конструктивізм, у свою чергу, спирається на такі постулати:

– світ не постає перед людиною об'єктивно, вона осягає реальність через досвід, що знаходиться під впливом мови;

– мовні категорії формуються в соціальній взаємодії, тобто мають соціальну природу;

– розуміння дійсності в даний момент залежить від діючих норм та соціальних конвенцій;

– соціальне розуміння дійсності, що формується у процесі соціальної взаємодії, великою мірою визначає людське життя [1].

Другий напрямок розглядає наратив, ототожнюючи саморозуміння і самоідентифікацію. Тут розуміння себе є рівнозначним усвідомленню своєї соціальної приналежності. Обидва підходи підкреслюють необхідність врахування соціально-культурного контексту, тій реальності, на яку орієнтується людина. Із цим співзвучні ідеї Л.С. Виготського, який висунув ідею первинності інtrapсихічних процесів по відношенню до інtrapсихічних [4, с. 126].

Таким чином, світ, в якому ми живемо та діємо, – це сконструйований нами (свідомо чи несвідомо) світ, до якого ми адаптовані, який є зручним та передбачуваним.

Основні принципи наративного підходу можуть бути виражені таким чином :

1. Будь-яка культура складається з певного набору дискурсів, в яких закріплені смисли і значення, характерні для даної культури. Також культура містить деякі закріплені розповідні структури (наративи), до яких у процесі соціалізації долучається розвивається суб'єкт;

2. Основною особливістю осмислення суб'єктом навколишнього світу і самого себе є його схильність до впорядкування всіх життєвих фактів у формі історій, наративів. Наратив дозволяє суб'єкту отримати несуперечливу картину світу і свого Я, оскільки наративна структура,

«накладена» на безліч ситуацій та фактів, формує послідовність подій, пов'язаних між собою каузальними залежностями і збудованих у певній часовій послідовності.

3. Наратив формується у процесі взаємодії. Як зазначає Р. Харре, «Я» конститується саме за допомогою соціальних відносин, є функцією від цих відносин, і взаємодія відіграє тут центральну роль. Інтеракція повинна стояти в центрі аналізу, оскільки саме вона повідомляє мові здатність позначення, з одного боку, а з іншого боку – є основною сферою його вживання [6].

Найважливішою функцією наративу є смислоутворювальна, що передбачає усвідомлення, узгодження, впорядкування основних смислів буття людини. Також виділяють конституювальну функцію, яка дозволяє людині усвідомлювати себе, свій досвід. Третьою функцією є розвивальна, яка проявляється у засвоєнні нових наративів культури, умінні бачити перспективи. Останньою є інтерпретуюча функція – дозволяє людині відсторонитися від травми чого досвіду, перевести його у вигляд зовнішньої історії [4].

Як наголошує Н.В. Чепелева, наративна психологія є складовою психологічної герменевтики – напряму досліджень, що вивчає проблеми розуміння та інтерпретації реальності, у тому числі психічної реальності людини, її особистого досвіду, який зафіксовано у різного роду текстах.

Конструювання реальності відбувається через мову. Соціальні світи конструюються за допомогою символічних систем, центральною з яких є мова. Отже, мови – це, по суті, взаємодії. Не випадково центральне місце в конструкціоністських теоріях займає поняття дискурсу. У найбільш широкому розумінні дискурс – це соціальний текст, продукт взаємодії індивідів, груп, товариств.

Згідно теоретикам постмодернізму, суб'єкт не існує поза дискурсом, а з'являється всередині пануючих у культурі дискурсів. Свідомість має мовну природу й розуміється як принципово нестабільне, динамічне й рухоме утворення, здатне суттєво видозмінюватися залежно від того мовного контексту, в

якому воно існує. Тож сама суб'єктивність повністю залежить від практики взаємодії суб'єктів і визначається дискурсом [2].

На думку Н.В. Чепелевої, одне з найповніших визначень дискурсу дав Р. Барт, який зазначав, що дискурс – це будь-який закінчений відрізок мовлення, який являє собою певну єдність із точки зору змісту, який передається зі вторинними комунікативними цілями і має відповідну цим цілям внутрішню організацію, причому пов'язаний він з культурними факторами, відмінними від тих, які відносяться до власне мови [4, с.17].

Наративна психологія є близькою до дискурсивної психології. Як зазначає Р. Харре, більшість значимих психічних процесів пов'язані із внутрішні дискурсом або розмовою. Виходячи з цього, наративний аналіз є своєрідною формою дискурс-аналізу, як стратегія якісного дослідження, що орієнтована на дослідження текстів в ситуації взаємодії. У психології дискурс використовується для вивчення способів формування і зміни ідентичності людини, його позиції, аргументації, поведінки і соціальної взаємодії у процесі використання тих чи інших культурних, релігійних, політичних, професійних та інших дискурсів. Для отримання даних у дискурс аналізі використовуються природні матеріали, а саме – аудіо-, теле- і відеозаписи повсякденних розмов людей [5, с. 26].

У лінгвістичних дослідженнях, присвячених безпосередньо психотерапевтичному дискурсу, наратив розглядається як один із способів репрезентації минулого досвіду за допомогою послідовності впорядкованих пропозицій, які передають часову послідовність подій за допомогою цієї впорядкованості [8].

У найбільш загальному вигляді наратив може бути визначений як організоване в часовій послідовності оповідання суб'єкта про актуальні життєвих подіях, здійснюване у процесі міжособистісної взаємодії.

Тож, можемо виділити три основні характеристики наративу:

- 1) відображення у наративі значущих життєвих подій;
- 2) тимчасова спрямованість;
- 3) конструювання наративу в ситуації взаємодії.

Є.С. Калмикова та Е. Мергенталер, аналізуючи змістовну та формальну характеристики наративу, виділяють цього семантичні критерії:

- репрезентація у межах історії, що оповідається;
- чітке й конкретне позначення місця й часу дії, а також дійових осіб.

Відповідно до цього, маркерами наративу у тексті є «резюме» (що передує викладу наративу) і «кода», що повертає слухача від оповідання до теперішнього часу, і, безперечно, пряме мовлення осіб наративу.

На думку Т.Р. Сарбіна, наратив – це спосіб організації особистого досвіду, результатом якого є поєднання реальних фактів і вигадки. Наратив дозволяє суб'єкту обґрунтувати свої вчинки і вибудувати причинні залежності між подіями життя. Наративи завжди формуються у процесі соціальної взаємодії і змінюються за змінами відповідних інтеракцій [2, с.127].

Хоча поняття «нاراتив», «розповідь» й «історія» є досить близькими за значеннями, все ж варто зазначити, що наратив є замкненою оповідною структурою, що надає життєвим подіям послідовності й завершеності, організовує їх у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці порядку. Наратив включає всі ознаки оповідального тексту (автора, героїв, події, сюжет) і є немов би обрамленням, в яке «вміщуються» реальні події з тим, щоб їх зрозуміти, осмислити, включити в особистісний досвід шляхом оповідання, розповіді або історії. Наратив у такому розуміння має відображати базову життєву концепцію людини, в тому числі її «Я-концепцію», що ніби накладається на осмислювану реальність(ситуацію), у тому числі і власну психічну реальність, особистий досвід у вигляді певної рамкової структури, фрейму, за яким будується розповідь або історія [4, с.28].

У сучасній психології підходи до наративної проблематики можна розділити на два основні напрями – наративна психологія, або «теорія» наративу, і психоаналітична терапія, або «практика» наративу. Наративна психологія (Т. Сарбін, Дж. Бруннер, К. Герген, А. Кербі, Ч. Тейлор та ін) стверджує, що

сенс людської поведінки виражається з більшою повнотою в оповіданні, а не в логічних формулах і законах, оскільки розуміння людиною тексту і розуміння нею самої себе є аналогічними. Людина досягає саморозуміння через наратив, виділяючи в життєвому потоці певні моменти, які є важливими для неї, конструюючи і підтримуючи через історії (нарлативи) свою ідентичність. Згідно нарлативної психології реальності створюються у мові і передаються далі в історіях, які люди розповідають один одному. Можна сказати, що нарлатив – це розповідь, за допомогою якої суб'єкт конструює своє Я і підтримує свою цілісність [1].

Психотерапевтичні підходи припускають використання нарлативів клієнтів для здійснення змін у процесі психотерапії. Зміни можливі за рахунок приписування іншого, більш конструктивного сенсу розповідям клієнта про події життя і створення нових, альтернативних історій.

Таким чином, психотерапевтичний нарлатив являє собою специфічну форму психотерапевтичного дискурсу, є засобом організації та співвіднесення особистого досвіду індивіда, відображаючи певні внутрішні структури й емоційні стани оповідача.

Основним методом нарлативного аналізу, що застосовується у психотерапії і який можна модифікувати для психодіагностики, є метод Центральної теми конфліктних стосунків ЦТКС (the Core Conflictual Relationship Theme – CCRT). Цей метод розроблений Лестером і Елен Люборскі в 1976 році. Він є найбільш розробленим структурованим методом виділення центрального паттерна відносин з психотерапевтичних сесій на сьогоднішній день. Даний метод за допомогою контент-аналізу (тобто виділення смислових одиниць змісту) здійснює порівняльну оцінку інтеграцій пацієнта зі значимими для нього людьми на першому і наступних сеансах [9].

Метод базується на аудіо- або відеозаписах психотерапевтичних сеансів, за якими складають дослівні протоколи (транскрипти). Тривалість дослідження одного

інтерв'ю з пацієнтом складає в середньому 10-15 годин. При складанні транскриптів необхідно якомога повніше зафіксувати усе, що відбувалося під час сеансу, включно з додатковими (наприклад, інтонація, тремтіння голосу, зітхання, сміх) вербальними та невербальними (міміка, пантоміміка, паузи тощо) компонентами. У транскриптах дослідники виділяють наративи – розповіді пацієнтів про конкретні випадки їхніх стосунків з іншими особами. Такі випадки мають назву “епізодів стосунків” (relationship episode, RE), у яких досліджують три компоненти, які мають загальноприйняті міжнародні позначення: а) W (wishes) – бажання, потреби або наміри пацієнта стосовно інших людей, (б) RO (reactions of others) – реакції інших осіб на бажання, потреби чи наміри пацієнта, та (в) RS (reactions of self) – реакції пацієнта у відповідь на реакції інших осіб. Усі епізоди стосунків потребують детального опрацювання, виділення та підрахунку усіх наявних компонентів. Для об'єктивізації даних, отриманих із наративів, компоненти епізодів стосунків опрацьовуються принаймні двома дослідниками та переформулюються з застосуванням системи стандартних категорій ЦТКС. Саме тому весь процес отримання та опрацювання матеріалу дослідження є трудомістким та таким тривалим [3].

Наративи, які містять інформацію про стосунки пацієнтів із важливими для них особами, можна отримати за допомогою двох способів: (1) класичного – повного або часткового запису психотерапевтичних сеансів, проведених з досліджуваним пацієнтом, та виділення у транскриптах спонтанно розказаних епізодів стосунків, та (2) альтернативного, так званого RAP-інтерв'ю (скороч. від англ. Relationship Anecdotes Paradigm – «приклад розповідей про стосунки»).

Класичний спосіб отримання наративів може бути застосований лише за умов довготривалої психотерапії, адже достатню для дослідження кількість епізодів стосунків можна зібрати лише з великої кількості протоколів психотерапевтичних сеансів; натомість, під час психодіагностичної роботи, спрямованої на виявлення особливостей взаємодії, зручніше застосовувати RAP-інтерв'ю [7].

RAP-інтерв'ю – це модифікована форма наративного інтерв'ю, яку розробив Л. Люборські, щоб створити незалежні від терапевтичної ситуації умови для виявлення індивідуальних моделей взаємодій (як пацієнтів, так і здорових людей). Шляхом численних досліджень RAP-інтерв'ю було визнано зручним і ефективним способом збору інформації для визначення центральних моделей взаємодій, оскільки процедура інтерв'ю допускає найрізноманітніші модифікації залежно від того, яке завдання стоїть перед дослідником у конкретному випадку, і не має обмежень, пов'язаних із віком, рівнем освіти та культурним статусом оповідача.

RAP-інтерв'ю – це спеціальна бесіда, під час якої досліджуваний розповідає конкретні випадки стосунків із важливими для себе особами на прохання дослідника. Перед проведенням RAP-інтерв'ю пацієнта ознайомлюють із інструкцією наступного змісту: «Прошу розповісти про певні випадки або події, у яких брали участь Ви у стосунках з іншою особою. Кожен випадок має бути конкретним. Деякі повинні бути нещодавніми, інші – давнішими. Щодо кожного випадку, розкажіть: (1) коли він трапився, (2) хто був іншою особою-учасником, (3) що сказала або зробила ця інша особа і що сказали або зробили Ви, (4) що сталося в кінці і (5) коли відбулися описані у випадку події. Іншою людиною може бути будь-хто – Ваші батько, мати, брати і сестри або інші родичі, друзі або колеги по роботі. Випадки повинні стосуватися конкретної події, яка була для Вас особисто важливою або проблемною. Розкажіть щонайменше десять таких випадків. Кожна розповідь повинна тривати близько 3-х, але не більше 5-ти хвилин. Я повідомлятиму Вас щоразу, коли збігатимуть 5 хвилин. Влаштовуйтеся зручніше і поведіть себе під час бесіди так, як Ви б поводити себе з людиною, якій би Ви хотіли розповісти про себе» [9].

Безперечно, модифіковане RAP-інтерв'ю може бути використане і у психодіагностичних цілях, адже воно є наративним інтерв'ю, яке безпосередньо визначає індивідуальні моделі взаємодії особистості. У цілому, RAP-інтерв'ю

відноситься до формалізованих психодинамічним методам дослідження структурних характеристик особистості, і є легко модифікованим та широко уживаним як для клінічних, так і для наукових психодіагностичних цілей.

Висновки і перспективи подальших розвідок. На основі теоретичного аналізу можна стверджувати, що нарративна психологія досить нова галузь психологічної науки, яка ґрунтується на соціально-конструктивістських та постмодерністських тенденціях. Нарративний аналіз є своєрідною формою дискурс-аналізу, як стратегія якісного дослідження що орієнтована на дослідження текстів у ситуації взаємодії. Наратив являє собою специфічну форму дискурсу та є основним компонентом соціальної взаємодії, виконуючи функції створення і передачі соціального знання, а також самопрезентації індивідів.

Наразі нарративна проблематика передбачає два вектори розгляду – у рамках теорії і в рамках практики. Практика нарративу передбачає психотерапевтичну роботу з клієнтом шляхом нарративів (розповідей) і виокремлення в них епізодів взаємодій, які, для досліджуваного, є моделями взаємодій в цілому. Психотерапевтичний наратив є засобом організації та співвіднесення життєвого досвіду індивіда, відображаючи певні внутрішні конструкти і емоційні стани оповідача. Психотерапевтичні підходи припускають використання нарративів клієнтів для здійснення змін у процесі психотерапії за рахунок додання нового, більш конструктивного сенсу розповідями клієнта про події життя.

У зв'язку з тим, що психодіагностика наука прагне до вдосконалення якісних методів дослідження доцільно розглядати нарративний аналіз, а нарративне інтерв'ю, зокрема, – як досить альтернативну психодіагностичну процедуру, що дає змогу отримувати ґрунтовну інформацію про взаємодію особистості. В якості прикладу нарративного інтерв'ю можна використовувати RAP-інтерв'ю, розроблене Люборські, засноване на методі виявлення Центральної конфліктної теми відносин (CCRT), із метою виявлення в індивіда об'єктивних моделей взаємодій.

Список використаних джерел

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман // Трактат по социологии знания. – М., 1995. – С. 80-150.
2. Кадырова Р.Г. Теория нарратива и нарративный анализ в психологии / Р.Г. Кадырова // Вектор науки ТГУ. – 2012. – №2(9). – С. 126–127.
3. Лизак О. Л. Метод центральної теми конфліктного стосунку (ССРТ): історія створення, основні етапи розвитку, застосування в клінічній практиці / О. Л. Лизак., З. В. Боднар, О. О. Фільц // Львівський медичний часопис. – 2008. – № 1-2. – С. 110-120.
4. Основы психосемантики (за нарративными технологиями) / Чепелева Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.; [за заг. ред. Чепелевої Н.В.]. – К. : Главник, 2008. – 192 с. – (серія «Психол. Інструментарій»).
5. Улановский А.М. Качественные исследования: подходы, стратегии, методы / А.М. Улановский // Психологический журнал. – 2009. – Т. 30. – №2. –С. 18–28.
6. Федорова Н.А. Проблема самопрезентации: поход нарративной психологи / Н.А. Федорова // Знание, понимание, умение. – 2007. – № 2. – С. 206–212.
7. Фільц О.О. Метод центральної теми конфліктного стосунку (ЦТКС) як метод доказового вивчення ефективності психотерапії / О.О.Фільц, О.Л.Лизак // Архів психіатрії. – 2010. – Т.3-4. – С. 233–237.
8. Fenichel O. Statistischer Bericht ueber die therapeutische Taetigkeit 1920-1930 // Zehn Jahre Berliner Psychoanalytisches Institut, Poliklinik und Lehranstalt / Hrsg. S.Rado, O.Fenichel, U.Mueller-Braunschweig. Wien: Int. Psa. Verl., 1930. – P. 13-19
9. Luborsky L. Understanding Transference: the Core Conflictual Relationship Theme Method / L. Luborsky, P. Crits-Cristoph. – 2nd Edition [Rev. and expanded]. – Washington, D.C.: American Psychological Association, 1998. –110 p.

Е.Г. Хоменко

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАРРАТИВНОГО АНАЛИЗА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В статье проанализированы истоки нарративные психологии, в частности нарративного анализа. Определены основные принципы нарративного подхода. Описаны особенности нарративного анализа как

формы дискурса. Проанализированы основные теоретические и практические подходы нарративной психологии. На основе теоретического анализа описан качественный метод психотерапии (RAP-интервью), который может быть использован и при исследовании взаимодействия в диагностических целях.

Ключевые слова: нарративная психология, навратив, нарративный анализ, дискурс, RAP-интервью, метод CCRT.

Y.G. Khomenko

FEATURES OF USING NARRATIVE ANALYSIS FOR RESEARCH OF CO-OPERATION

The sources of narrative psychology are analysed in the article, in particular to the narative analysis. These descriptions of social constructivism as bases of narative psychology. Outlined basic principles of narative approach. Correlation of concepts history, narativ, and story is analysed. Outlined basic principles of narative approach. An author marks that narativ is formed in the process of co-operation, thus co-operation plays a leading role here. The functions of narative are given also, such as contentcreative, ascertaining, developing, interpreting. The features of narative analysis are described, as forms of discourse analysis. For the receipt of information of the discourse analysis natural materials are used, namely, audio, television and video recordings of everyday conversations people

Outlined bases of the use of narative in psychotherapy. Determination of psychotherapy narative is given. Psychotherapeutic narative is a means of organizing and correlating individual experiences, reflecting certain internal construct and emotional states of the narrator. An author describes one of methods of narative analysis which is used in psychotherapy, namely is the Core Conflictual Relationship Theme – CCRT. On the basis of theoretical analysis, the high-quality method of psychotherapy - Relationship Anecdotes Paradigm (RAP-interview). This method is a special conversation, during which investigated tells some cases their interactions. Instruction which allows to conduct narative intervyyu in diagnostic aims is given in the article. This method can be used for research of co-operation in diagnostic aims, is described.

Keywords: narrative psychology, narrative, narrative analysis, discourse, method CCRT, RAP-interview.

Надійшла до редакції 6.01.2014 р.